

KÜLTÜR BAĞININ BİR GÖSTERGESİ: “UÇRAŞKANDA” ŞİİRİ

AN INDICATOR OF CULTURAL CONNECTION: THE “UCHRASHKANDA” POEM

Rıdvan ÖZTÜRK* Öz

Modern Uygur Türk edebiyatı ve Türkiye Türk edebiyatı ortak bir kültürel kaynaktan beslenmiştir. Ancak bu iki edebiyat aynı zamanda kendilerine özgü bazı yerel özellikler de göstermektedirler. Bu edebiyatların ürünü olan bazı eserlerde ise, hem ortak kültür öğelerini hem de yerel öğeleri bir arada bulabiliriz. İncelememizin konusu olan “uçraşkanda” şiiri bunun güzel bir örneğidir.

Günümüz Uygur edebiyatının önemli temsilcilerinden Abdurehim Tileşup Ötkür’ün 1947 yılında kaleme aldığı “uçraşkanda” şiiri, ilk örneğini Divanü Lügati’t-Türk’te gördüğümüz “müsaare (deyişme)” tarzındadır. Şiir; yaklaşık bin yıllık bir geleneğin devam etmekte olduğunun ve iki bölge arasındaki kültürel bağın kopmadığının bir göstergesidir.

Abdurehim Tileşup Ötkür’ün “Uçraşkanda” şiirini, Erzurumlu Emrah’ın “yok yok” adlı şiirinden hareketle yazdığı görülmektedir. Bu makalede iki şiir arasındaki ilişki ve benzerlikler tespit edilerek değerlendirilmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Emrah, Ötkür, Çağdaş Uygur Edebiyatı, “uçraşkanda” şiiri

Keywords

Emrah, Ötkür, Modern Uygur Literature, the poem “uçraşkanda”

Abstract

Modern Uygur Turkish literature and Turkey Turkish literature was fed from a common cultural resource. However, these two literatures also show some local characteristics unique to them. In some works that are the product of these literatures, we can find both common cultural elements and local elements together. A good example of this is the poem “in the cheater”, which is the subject of our review.

The poem “Uçraşkanda” written by Abdurehim Tileşup Ötkür, one of the important representatives of contemporary Uygur literature, is in the style of “müsaare (deyişme)”, the first example of which is seen in Divanü Lügati’t-Türk. Poem: It is an indication that a tradition of about a thousand years is continuing and the cultural bond between the two regions has not been broken.

It is seen that Abdurehim Tileşup Ötkür wrote the poem “Uçraşkanda” based on the poem “No No” by Emrah from Erzurum. In this article, the relations, and similarities between the two poems were determined and evaluated.

**Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ridvanozturk1961@gmail.com,
ORCID: 0000-0003-4085-0010
Konya/TÜRKİYE*

Gönderim Tarihi: 15/03/2021

Kabul Tarihi: 08/06/2021

* Bu makale, 18.12.2015 tarihinde Gazi Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından Ankara’da düzenlenen “Uluslararası Uygur Araştırmaları Konferansı”nda sunulan bildirinin genişletilerek düzenlenmiş şeklidir.

Giriş

Nesnelerin ve kavramların dillerde oluşan ses simgeleri vardır. Sesler hava, su gibi bir ortam içerisinde bir cismin titreşmesiyle meydana gelen dalgalardır. Tabiiatta titreşen her şey ses dalgalarını meydana getirir. Başka bir deyişle sesin varlığı nesnenin varlığı ile doğrudan ilişkilidir.

Anamlı ses birliği olan sözün gösterileni ise somut olarak doğrudan insan ve toplum olarak kendisini gösterir. Dolayısıyla söz ile öz arasında veya öz ile söz arasında bir gösteren-gösterilen bağı bulunmaktadır. Sözüde ortaklık veya birlik olanların özünde de bir ortaklık veya birlik vardır. Bu ortaklık veya birlik bazen yüzlerce yıl derinliğe ve binlerce kilometre ötelere gidebilir.

1. Kültür Bağının Gösterge Örnekleri

1.1. Yunus Emre-Hoca Ahmet Yesevi Bağı

Bu, dil toplum ve dil birey ilişkisini yansıtan örneklerle birçok yerde rastlamak mümkün. Mesela, Yunus Emre ile Hoca Ahmet Yesevi arasındaki ortak kültür dünyasını, her iki mutasavvıf şairin benzer şiirlerinde görürüz. Konu benzerliğinin ötesinde standart dışı şekil bilgisi özelliği, bu bağı açıkça ortaya koymaktadır:

Işking kıldı şeyda mini cümle âlem bildi mini
 Kayğum sin sin tüni küni minge sin ok kirek sin
 Âlimlerge kitâb kirek sūfilerge meşid kirek
 Mecnūnlarğa Leyla kirek minge sin ok kirek sin
 Hâce ahmeddür minim atım tüni küni yanar otım
 İki cihānda ümīdim minge sin ok kirek sin (Eraslan, 1983, s. 326)
 Işkun aldı benden beni bana seni gerek seni
 Ben yanaram düni günü bana seni gerek seni
 Sūfilere sohbet gerek ahilere âhret gerek
 Mecnūnlara leylâ gerek bana seni gerek seni
 Yūnus çağururlar adum gün geçdükçe artar odum
 İki cihanda maksūdum bana seni gerek seni (Tatçı, 1990, s. 384)

Yunus Emre'nin şiiri ile Hoca Ahmet Yesevi'nin şiiri arasındaki benzerlik çok açık olarak görülmektedir. Nakarat olarak kullanılan "*Bana seni gerek seni*" dizesi ile Hoca Ahmet Yesevi'nin "*Minge sin ok kirek sin*" dizisine nazire olduğu "*seni gerek*" ifadesinden ortaya çıkmaktadır. Türkiye Türkçesinin standart kullanımına uymayan bu kalıp, Yesevi hikmetindeki ifadenin bire bir kopyalanmasıdır. Bu "*seni gerek*" ifadesi Yunus Emre ile Hoca Ahmet Yesevî arasındaki bağı gösterdiği gibi; Yunus Emre ile Anadolu'da ondan etkilenmiş diğer şairler arasındaki bağı da şekil bilgisinden hareketle göstermektedir: "*seni gerek*" ifadesi Yunus Emre'nin takipçilerinden Âşık Yunus'un bir şiirinde, Kemal Ümmi'nin (Ö: 1485), Muhiddin Dolu'nun (1426-1495),

Abdurrahman Tırsı'nın (Ö: 1512), Necati Bey'in (Ö: 1509), Ahmedî'nin (Ö: 1413), Niğbolulu Ahi'nin (Ö: 1517), Âşık Çelebi'nin (Ö: 1571–1572), Handani'nin (D: 1539–1540), Kemal'in (Ö: 1490 öncesi), Baba Yusuf-i Hisari'nin (Ö: 1512), İshak Çelebi'nin (Ö: 1542) ve Yakini'nin (1568) şiirlerinde kullanılmıştır (Kurnaz, 2011, s. 82–90).

1.2. Karamanlı Ayni-Tirmiz (Ceyhun) Bağı

Benzer bir gösterge de Karamanlı Ayni'nin şiirinde görülmektedir. 15. yüzyıl şairlerinden olan Karamanlı Ayni, son Karaman beyi Kasım (1474–1483) ile Cem Sultan'ın (Ö: 1495) çevresinde bulunmuş, “Cem Sultan Şairleri” diye bilinen Osmanlı sahası şairlerindedir. Karamanlı Ayni'nin divanında geçen üç gazeli, kullanılan redif açısından ayrı bir özellik göstermektedir. Karamanlı Ayni,

“Gel görelüm cemâlünü sevdiceğüm ciği ciği

Gizlemegil hilâlünü sevdiceğüm ciği ciği”

“Yakma beni firâk ile sevdüceğüm ciği ciği

Döğme beni çomak ile sevdüceğüm ciği ciği”

“Olma igen de pür cefa sevdüceğüm cigi cigi

Gah geh eylegil vefa sevdüceğüm cigi cigi”

matla beyitli ve “sevdüceğüm cigi cigi” redifli bu üç gazelinde (Mermer, 1997, s. 666–667) geçen “cigi cigi” kelimesi, Türkiye Türkçesinin söz varlığında alışılmamış bağdaştırma örneği olarak karşımıza çıkan bir ifade kalıbıdır.

Anadolu sahasında Karamanlı Ayni'nin yukarıda matla beyitlerini verdiğimiz gazellerinin benzeri bir örnek, Ayni'nin çağdaşı olan Çağatay dönemi şairlerinden Heratlı Mevlana Lutfi'nin (Ö: 1492) divanında da geçmektedir:

Firkating öltürür mini tutma reva çiki çiki

Könglüm alup yaşunmağıl behr-i huda çiki çiki

(Karaağaç, 1997, s. 247)

Başka bir örnek olması bakımından yine 18. yüzyıl (1710–1780) Türkmen asıllı Çağatay şairi Nur Muhammed Andelib'in Yusuf ile Züleyha destanında aynı redifli başka bir gazelin matla beytini verebiliriz:

Tutaşdı yandı canımız Züleyha can cigi cigi

Kurıdı tende kanımız Züleyha can cigi cigi

(Karkını, 2008, s. 72)

“cigi cigi” redifi ile şiir yazmış şairlerin yaşadıkları yere şöyle bir göz attığımızda coğrafi bakımdan ortak bir bölgeden olduklarını görmekteyiz. **Herat** (Mevlana Lutfi Ö: 1492), **Ürgenç** (Nur Muhammed Andelib 1710- 1780), **Şibirgan** (Mirza Yezdankul Ö: 20 yy, Muhammed Yahya Hafızı Cevizcani D: 1943) ve **Seydi** (Seyitnazar Seydi 1768-1830) şehirleri esas itibarıyla 62–68 boylamları ile 36–40 enlemleri arasında bir bölgede Ceyhun ırmağı boyunca, Afganistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın birbirine yakın bölgelerinde yer almaktadır. Bu bölgede 15. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar örneklerine

rastladığımız “cigi cigi” redifli bu form, neden Türkiye sahasında Karamanlı Ayni ile sınırlı kalmıştır. Bu sorunun cevabı bu redifi kullanan şairlerin bağlantılı oldukları coğrafya ile açığa çıkmaktadır. Ayni, her ne kadar Karamanlı olarak tanınmış bir şair ise de, aslen Tirmizli olduğunu kendi divanında “*Tirmiziyem Husrev-i Hindusitanem ya kimem*” (Mermer, 2003, s. 219) diyerek belirtmektedir: **Tirmiz**, Özbekistan’ın güneyinde Ceyhun ırmağının üst tarafında Afganistan sınırına yakın bir yerdedir ve yukarıda bahsedilen şehirlerle ortak bir bölgededir. Ayni, ömrünün büyük bir bölümünü Türkiye’de geçirmiş ve Türkiye Türkçesi ile eserler vermiş olsa bile, doğum yeri olan Tirmiz’in izlerini şiirinde yansıtmıştır (Öztürk, 2013, s. 2151-2152).

1.3. Kültür Bağı Göstergesi Olarak Değişme (Müşaare):

Kültür bağına ortaya koyan önemli göstergelerden birisi şüphesiz dil göstergesidir. Bazen ses ile bazen kelime ile ve bazen de söz dizgeleri ile bu durum görülür. Değişme formu da bu göstergelerden olup, yazılı Türk edebiyatının eski dönemlerinden günümüze kadar örneklerine rastlarız. Edebiyatımızda “değişme, deyiştirme, söyleştirme, demeli, söyletme, demeli deyiş, demeli destan, söyletme” gibi terimlerle ele alınan deyişmelerde “aşk, sevgi, toplum, şikâyet, yakınma, dert, öğüt, köy, memleket” vb. konular işlenmiştir. Türkiye merkezli deyişme örnekleri üzerine Hayrettin İvgin, H. Dilek Batislam, Taha Tuna Kaya ve Ersen Demirci gibi araştırmacıların çalışmaları olmuştur (Kaya, 2010, s. 1-4).

Değişme şiirinin en eski örneği, 11. yüzyılda yazılmış olan Divanü Lugati’t-Türk’te görülür. “dedim-dedi” kelimeleri yerine aynı anlamda “aydım-aydı” kelimeleri kullanılmıştır. Sevgili(nin hayali) ile deyişmeyi yansıtan üç dörtlük örneği olan bir şiirdir:

Aydım angar sewüik

Bizni tapa nelük

Keçting yazı kerig

Kırlar ediz bedük

Ayda sening udu

Emgek telim İdu

Yumşar katıg ödi

Könglüm sanga yügrük (Tekin, 1989, s. 86)

2. Ötkür ile Emrah Arasındaki Bağ

İlk örneğini Divanü Lügati’t-Türk’te geçtiği şekliyle yukarıda verdiğimiz “değişme” formu, Türk edebiyatında sevilen bir ifade tarzı olarak kabul görmüştür. Ötkür’ün “Uçraşkanda” başlıklı şiiri de bir “değişme” örneğidir. “Uçraşkanda” şiirini dikkatli incelediğimiz zaman, bunun bir nazire olduğunu görebiliriz. Zaten Ötkür de şiirinin başında “Bir şairga teqlit” diyerek bunu açıkça belirtmektedir. Ancak bu şairin kimliği hakkında eserinde bir bilgi bulunmamaktadır. “yaq yaq” redifli bu şiirin kaynağı olduğunu düşündüğümüz şiir, Emrah’a ait “değişme” tarzında ve “yok yok” redifli bir şiir olup, dört dörtlükten oluşmaktadır. Şiirin aslında hangi Emrah’a ait

olduğu veya hangi varyantın asli şekil olduğu konumuzun dışındadır. Ötkür'ün şiiri, hangi Emrah'ın şiiri ilgilidir? Sorusunun cevabını aşağıdaki iki dize bize göstermektedir. Görüleceği üzere ilk dizedeki birinci şahsın ekle ifade edilmesi ve sevgilinin yanına varılmasının açıkça belirtilmesi kaynağı belirleyicidir. Ayrıca yurdunun, ilinin neresi olduğu sorusunun sadece ilk varyantta olması bunu daha da pekiştirmektedir:

Seher körge çégim közüm sultanini	(Ötkür)
Sabahtan uğradım ben bir fidana	(Erzurumlu Emrah)
Seherde uyanmış gözleri mahmur	(Ercişli Emrah)
Didim yurtung qeyer? Didi Turpandur.	(Ötkür)
Dedim Erzurum nen, dedi ilimdir	(Erzurumlu Emrah)
.....	(Ercişli Emrah)

“Uçraşkanda” şiiri 1947 yılında yazılmış olduğuna göre, Ötkür'ün bu tarihten önceki bir yayında bu şiiri görmüş olması gerekir. Bu tarihten önce (Erzurumlu) Emrah hakkında en kapsamlı ve en eski monografi 1928 yılında Eflatun Cem (Güney) tarafından yayımlanmıştır. Bu eserin ikinci baskısı Eflatun Cem'in (Güney) oğlu Çetin Eflatun Güney'in ekleriyle 1944 yılında yayıma hazırlanır. Ötkür'ün esas aldığı muhtemel kaynak olarak gördüğümüz eserde, konumuz olan şiir şöyledir (Güney, 1960, s. 63):

2.1. Emrah'ın Şiiri

Sabahtan uğradım ben bir fidana
 Dedim mahmur musun dedi ki yok yok
 Ak elleri boğum boğum kınalı
 Dedim bayram mıdır söyledi yok yok
 Dedim inci nedir dedi dişimdir
 Dedim kalem nedir, dedi kaşımdır
 Dedim on beş nedir dedi yaşımdır
 Dedim daha var mı söyledi yok yok
 Dedim ölüm vardır dedi aynumda
 Dedim zulüm vardır dedi boynumda
 Dedim ak memeler dedi koynumda
 Dedim ver ağzıma söyledi yok yok
 Dedim Erzurum nen dedi ilimdir
 Dedim gider misin dedi yolumdur
 Dedim Emrah nendir dedi kulumdur
 Dedim satar mısın söyledi yok yok

2.2. Ötkür'ün Şiiri

UÇRAŞQANDA

(Bir şairğa teqlit)

Seher körgen çégim közüm sultanini
 Didim sultan musen? U didi yaq yaq.
 Közliri yalqunluq, qolliri xéniliq
 Didim çolpan musen? U didi yaq yaq.
 Didim isming nime? Didi Ayxandur,
 Didim yurtung qeyer? Didi Turpandur.
 Didim başingdiki? Didi hicrandur,
 Didim heyran musen? U didi yaq yaq.
 Didim ayğa oxşar, didi yüzüm mu?
 Didim yultuz kebi, didi közüm mu?
 Didim yalqun saçar, didi sözüm mu?
 Didim volqan musen? U didi yaq yaq.
 Didim qıyaq nedur? Didi qaşimdur,
 Didim qunduz nedur? Didi saçimdur,
 Didim on beş nedur? Didi yaşimdur,
 Didim canan musen? U didi yaq yaq.
 Didim déngiz nedur? Didi qelbimdur,
 Didim rena nedur? Didi lévimdur,
 Didim şeker nedur? Didi tilimdur,
 Didim bir ağzime? U didi yaq yaq.
 Didim zencir turar, didi boynumda,
 Didim ölüm bardur, didi yolumda,
 Didim bileyzükçu? Didi qolumda,
 Didim qorqar musen? U didi yaq yaq.
 Didim niçün qorkmassen? Didi Tengrim bar,
 Didim yeniçu? Didi xelqim bar.
 Didim yene yoq mu? Didi rohim bar,
 Didim şükran musen? U didi yaq yaq.
 Didim istek nedur? Didi gülümdur,
 Didim çélişmaqqa? Didi yolumdur,
 Didim Ötkür nimengdur? Didi qulumdur,
 Didim satar musen? U didi yaq yaq.

1947 – yıl 8 mart. Ürümçi. (Ötkür, 1985, s. 19-20)

2.3. Şiirler Arasındaki Benzerlikler:

Abdurehim Tileşup Ötkür'ün "Uçraşkanda" başlıklı şiiri ile Emrah'a ait "Sabahtan uğradım ben bir fidana" dizesiyle başlayan şiir arasındaki benzerlik ilk dizeden itibaren bariz biçimde görülür. Emrah'ın dört dörtlükten oluşan şiiri, Ötkür tarafından sekiz dörtlük hâlinde nazire edilmiştir. Bu yönüyle her ne kadar Emrah'ın şiirinden etkilenme -hatta Ötkür'ün kendi ifadesiyle "taklit"- söz konusu ise de, aslında Emrah'ın "deyişme" formu kullanılarak yeni bir şiir oluşturulmuştur. Şiirin on altı dizesinden on iki dizesi örtüşmektedir. Bu iki şiir arasında örtüşen dizeleri şöyle gösterebiliriz:

Seher körgen çégim közüm sultanini

(Sabahtan uğradım ben bir fidana)

Didim sultan musen? U didi yaq yaq.

(Dedim mahmur musun? Dedi ki yok yok)

... qolliri xéniliq

(Ak elleri boğum boğum kınalı)

Didim yurtung qeyer? Didi Turpandur.

(Dedim Erzurum nen dedi ilimdir)

Didim qıyaq nedir? Didi qaşımdur,

(Dedim kalem nedir dedi kaşımdır)

Didim on beş nedir? Didi yaşımdur,

(Dedim on beş nedir dedi yaşımdır)

Didim bir ağzime? U didi yaq yaq.

(Dedim ver ağzıma söyledi yok yok)

Didim zencir turar, didi boynumda,

(Dedim zulüm vardır dedi boynumda)

Didim ölüm bardur, didi yolumda,

(Dedim ölüm vardır dedi aynumda)

Didim yéniçu?

Didim yene yoq mu?

(Dedim daha var mı)

Didim Ötkür nimengdur? Didi qulumdur,

(Dedim Emrah nendir dedi kulumdur)

Didim satar musen? U didi yaq yaq.

(Dedim satar mısın söyledi yok yok)

3. Ötkür'ün Kültürel Beslenme Kaynakları

Ötkür'ün yaşadığı coğrafya, kadim Türk edebiyatının membaı konumundadır. Türk edebiyatının önemli eserlerinin verildiği ve önemli şahsiyetlerinin yetiştiği bu saha mümbit bir zemin olarak karşımıza çıkar. Bu özelliğin yanı sıra bölge insanı diğer Türk toplulukları ile bağını koparmayıp geliştirmenin yollarını da aramıştır. Bu çerçevede Uygur Türklerinin yirminci yüzyılın başında Türkiye ile irtibatlı olduklarını görmekteyiz. Eğitim almak için Türkiye'ye gelenlerin yanı sıra, bu bölgeye öğretmen olarak giden ve orada çalışanlar olmuştur.

1912 yılında İstanbul'a gelen Musabay kardeşler, Talat Paşa'dan eğitim desteği isterler. Talat Paşa da, Türk Ocaklı Ahmet Kemal İlikul beyi ve bazı kişileri öğretmen olarak bölgeye gönderir. 1909 yılında Türkiye'ye eğitim almak için giden Tursun Efendi eğitimini tamamlayarak döner. Kaşgar'ın Artuş ilçesinde 1914 yılında açılmış olan Hüseyiniye okulunun müdürlüğüne Tursun Efendi, başöğretmenliğine ise Ahmet Kemal İlikul tayin edilir. Bu okulda dil, edebiyat, tarih, coğrafya, matematik dersleri ile birlikte Türkiye Türkçesi ile Türk edebiyatından örnekler okutuluyordu. Öğretmen okulu olarak açılan bu okul, halkın büyük desteğini kazanmıştır (Kaşgarlı, 2004, s. 215-216). Hüseyiniye okullarında ilk eğitimini alan Mehmet Ali Tefvik de, bu okulun kapatılmasından sonra 1924 yılında Türkiye'ye gelir. İstanbul'da öğretmen okulunu bitirdikten sonra, 1932 yılında Kaşgar'a döner ve Artuş ilçesinde açtığı okulu yurt sathına yayarak eğitim seferberliğine girişir. Bu faaliyet çerçevesinde 1933-1936 yılları arasında binlerce insana okuma yazma öğretilir. Türkiye'de öğrendiklerini tatbikata geçiren Mehmet Ali Tefvik, Uygurca şiirlerinin yanında Türkiye Türkçesi ile de bazı şiirler yazmıştır. Onun şiirlerinde Mehmet Akif Ersoy'un ve Enis Behiç Koryürek'in etkileri vardır. Tefvik, Türkiye Türkçesinin gençler arasında yaygın biçimde öğrenilmesini sağlamıştır (Kaşgarlı, 2004, s. 218-223).

Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi yirminci yüzyılın başlarında Türkiye ile Uygur eli arasında eğitim ve öğretim alanında bazen şahsi gayretlerle, bazen de resmi görevlendirmelerle kurulan, zaman zaman aksamalara uğrasa da, birçok kişinin eğitim almasına zemin oluşturan ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki sayesinde Uygur elinde pek çok kişinin Türkiye Türkçesini öğrendiğini ve Türkiye Türk edebiyatının temsilcilerini ve eserlerini tanıma imkânı bulduklarını söyleyebiliriz. Böyle olumlu bir atmosferin oluştuğu bir ortamda 1923 yılında Kumul'da dünyaya gelen Abdurehim Tileşup Ötkür'de de Türkiye Türk edebiyatının etkilerinin olması gayet tabiidir.

Ötkür, 1939 yılında Pedagoji Enstitüsünde eğitim almaya başlar. Öğrenim hayatı sırasında Rus edebiyatı ve başka Türk edebiyatları ile tanışır. Puşkin, Lermantov, Tolstoy, Ömür Muhammedi, Turdi Hasan gibi yazarların eserlerini okur ve onlardan aldığı ilhamla ilk şiirlerini yazar. Şair, 1942 yılında okulunu iyi derece ile bitirdikten sonra, kültür ve eğitim işleriyle meşgul olur. Önceleri ortaokul öğretmenliği yapan Ötkür, daha sonra gazete yazarlığı ve tercümanlık da yapar. Rusça ve Arapça eserleri okur. Daha sonra Sovyetler Birliği'nde yayımlanan "Şerk Hekikiti", "Kazak Eli" dergileri aracılığı ile klasik edebiyatla, en önemlisi de aruz vezniyle yazılmış şiirlerle tanışma ve onlardan faydalanma şansına erişir. (Çengel, 2000, s. 24-25) Bu faaliyetlerinin yanı sıra, kendi imkânları ile Türkiye Türkçesini ve Çince'yi de iyi

derecede öğrenir (Emet, 1998, s. 71). Ötkür'ün şiirlerinden, onun Ziya Gökalp ve Mehmet Akif'i de okuduğunu anlıyoruz. Eserlerinde bu şairlerin düşünce ve üsluplarından etkilendiği kesindir (Emet, 1997, s. 43).

Ötkür'ün sadece Türkiye Türk edebiyatı ile ilgilenmediği, Tatar Türk edebiyatının önemli simalarından Tukay'ı da (1886-1913) okuduğu ve onun şiirlerine de nazireler yazdığını görmekteyiz. Tukay'ın "Kalem" şiiri ile Ötkür'ün "Kelemge" şiiri tema bakımından ortaktır. Yine Tukay'ın "ikendir bilmedim" redifli şiirine de nazire yazdığını, bu şiirlerin ilk beyitlerinden anlıyoruz (Çengel, 2000, s. 36-37):

Milleti veyran iden işan ikendir bilmedim
Ul işanlar millete düşman ikendir bilmedim (Tukay)

Her kişinin kımmiti vicdan ikendur bilmedim
Vicdani yoq kimse ki, hayvan ikendur bilmedim (Ötkür)

Bu nazireden başka, Tukay'ın şiirlerinden bazı parçaları da kendi şiirinde alıntı olarak kullanmıştır. Ötkür, "Xasiyetlik Uçrişiş" başlıklı şiirinde Tukay'ın dili ile bir beyti şiirinde kullanmıştır (Ötkür, 1985, s. 97):

"Ey tuğan til, ey matur til, etkey-enkemning tili
Dünyada köp nerse bildim sên tuğan til arqili"

Dep kirip keldi sorunğa cirla-cirla yaş Toqay
Bu şé'ir asmanida tuqqan kebi bir yéngi ay

4. "Uçraşkanda" Şiirinde Dikkat Çeken Özellikler

Ötkür ile Emrah'ın şiirlerinde mevzu edilen sevgili, eğretileme (metafor) bakımından ortaklık göstermektedir. Toplum algılamalarında benzetmeler, ilişkilendirmeler dil ile kültür arasındaki, toplum ile dil arasındaki bağı yansıtımları açısından önemlidir. Kültürel ortaklıkların olduğu toplumlarda nesnelere, kavramlara verilen adlarda ve eğretilmelerde ortaklıklar ve örtüşmeler vardır. "Uçraşkanda" şiirinde de şekil, vezin, kafiye, redif benzerliklerinden başka, sevgilinin tasvirinde de benzerlikler görülmektedir:

Gerek Emrah'ın gerekse Ötkür'ün ortak ifadelerinden hareketle şöyle bir sevgili tasviri ortaya çıkar: Elleri kınalı (*qolliri xéniliq//ak elleri boğum boğum kınalı*), ince kaşlı (*qiyaaq qaş//kalem kaş*), genç, on beş yaşında (*on beş nedur//on beş nedir*), kendi memleketlisi (*yurtung qeyer didi Turpandur//Erzurum nen dedi ilimdir*), yolunda yürümek isteyenlere zulüm hatta ölüm olan (*zincir turar//zulüm vardır, ölüm bardur//ölüm vardır*), aşğını kulu gören ama satmayıp sahiplenen bir sultan sevgili (*Ötkür nimengdur didi qulumdur// Emrah nedir dedi kulumdur; satar musen u didi yaq yaq// satar mısın söyledi yok yok*).

Emrah'ın şiirine Ötkür'ün yaptığı ilave kısımlardaki sevgilinin özelliklerine baktığımızda da, bu ifadelerin Türkiye Türk edebiyatında da rahatlıkla kullanılabildiğini görürüz: gözüm sultanı (*közüm sultanini*), ay yüzlü ve Ayhan isimli (*ayğa oxşar didi yüzüm mu*), gür koyu saçlı (*qunduz nedur didi saçımdur*), şeker dilli (*şeker nedur didi tilimdur*), kolları bilezikli (*bileyzükçu didi qolumda*).

“Uçraşkanda” şiirini yazmadan önce hapis hayatı ile tanışmış, çevresinde zulüm ve ölümlere şahit olmuş biri olarak şair, duygu ve düşüncelerini sembollerle anlatma yolunu tercih etmiştir. Ötkür’ün muhatabı, görünürde bir yönü ile Emrah’ın şiirinde olduğu gibi müşahhas bir sevgilidir. Bu yönü ile sevgili; Turfanlı, Ayhan isimli, on beş yaşında, ince kaşlı, gür siyah saçlı, kolları bilezikli, elleri kınalı genç bir kız olarak tasvir edilir. Ancak diğer yönü ile sevgili; ay yüzlü, yıldız gözlü, ateşin sözlü, deniz kalpli, boynu zincirli, kolları bilezikli (kelepçeli), sultanlığı kaybolmuş ama korkmayan, korkusuzluğunun güç dayanaklarını da “Tanrım var, halkım var, ruhum var” diyen bir memlekete dönüştürülür.

Bu sembolik yönüyle düşündüğümüz zaman şiirin sonundaki

Didim Ötkür nimengdur? Didi qulumdur,

Didim satar musen? U didi yaq yaq

dizeleri Emrah’ın dizelerini çağrıştırdığı kadar, Mehmet Emin Yurdakul’un (1869-1944)

İnsan olan vatanının kuludur

Türk evladı evde durmaz giderim

dizelerini de çağrıştırmaktadır. Zaten Ötkür’ün şiirinin son dördlüğünün diğer iki dizesi de bunu pekiştirmektedir:

Didim istek nedir? Didi gülümdür

Didim çelişmaqqa? Didi yolumdur.

Sonuç

Günümüz Uygur Türk edebiyatının önemli simalarından birisi olan Abdurehim Tileşup Ötkür, -inceleyebildiğimiz kadarı ile- Türkiye Türk edebiyatı başta olmak üzere diğer eski ve yeni dönem Türk edebiyatlarına da vakıftır. O, Doğu Anadolu bölgesi şairi Erzurumlu Emrah’ın bir şiirini alarak, ona kendi duygu ve düşüncelerini de ilave edip nazire yazmıştır. Dört dördlükten oluşan Emrah’ın şiirini kendi memleketinin şartlarına ve kültürel iklimine uygun olarak sekiz dördlüğe çıkarmıştır. Gerek Emrah’ın dizelerinin aktarılması şeklinde olan dizeler, gerekse de Ötkür’ün kendi tasarrufunda eklediği dizeler, Anadolu insanının düşünce ve gönül iklimiyle birebir örtüşmektedir. Sembolik ifade tarzı ile kendisinin ve halkının duygu ve düşüncelerini, Türk edebiyatının klasik bir formunun Türkiye’de yazılmış bir örneğine yaptığı nazire ile dile getirmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

One of the most important faces of modern Uighur literature is undoubtedly Abdurehim Tileshup Ötkür. Ötkür's 1947 poem "uchrashkanda" shows features that should be emphasized in many ways. Poem is made up of eight quartets. In terms of structure, it is written in a traditional form called the "müşaare/deyishme" form. We come across the oldest examples of this form in Divanü lügati't-Türk, an 11th century work. In the regions where Turks live, examples of poetry in this form have been written for nearly a thousand years. In this respect, it is a common form with an infrastructure in Turkish literature and is indicative of a common cultural connection between Turkish literatures.

In each period cultural relations have existed between the regions where Turks live. The common elements in the poems of Yunus Emre and Hodja Ahmad Yasawi are old examples of this. It is also possible to see parallel poem (nazire) examples and word migration between Turkey and Turkistan in the ghazals of Ayni of Karaman, one of the poets subject to Cem Sultan in the 15th century.

We see a similar literary relationship in the poem "uchrashkanda" in the poetry book "Life Range" written by Abdurehim Tileshup Ötkür (1923-1995). The poem was written as a parallel poem, as can be seen from Ötkür's dedication to "Bir Şairga Teqlit". In our review, it was revealed that this poet was Emrah of Erzurum. Emrah's poem consisting of four quartets has been made into eight quartets. Ötkür used the same form as Emrah, but also added local and national motifs to his poem with symbolic expression. It is understood that Ötkür also had knowledge about Turkish Literature, even though he has never been in Turkey during his lifetime. With the parallel poem he wrote, he also showed that the language and culture link between the two regions was not severed.

KAYNAKÇA

- Çengel-Kasapoğlu, H. (2000). *Abdurrahim Ötkür'ün şiirleri, inceleme-metin- aktarma, C. I-II*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Emet, E. (1997). Abdürrahim Ötkür'ün Yeni Uygur Edebiyatındaki yeri. *Doğu Türkistan Çağdaş Uygur Edebiyatında Milli Mücadele, Türk Yurdu Yayınları*, 38-44.
- Emet, E. (1998). *Çağdaş Uygur şiiri antolojisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Eraslan, K. (1983). *Ahmed-i Yesevi, Divan-ı Hikmet'ten seçmeler*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Güney, E. C. & Güney, Ç. E. (1960). *Erzurumlu Emrah, hayatı ve şiirleri*. İstanbul: Maarif Kütüphanesi.
- Karaağaç, G. (1997). *Lutfi Divanı, giriş metin dizin tıpkıbasım*. Ankara: TDK Yayınları.
- Karkını, M. M. N. H. (2008). *Dastan-ı Yusuf u Zeliha, Nur Muhammed Andelib*. Afganistan 1386.
- Kaşkarlı, S. M. (2004). *Uygur Türkleri kültürü ve Türk dünyası*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Kaya, D. (2010). "Diydim diydi" şiir söyleme geleneği bağlamında Molla Nefes'in şiirleri. 1-13, Erişim adresi: [Http://Dogankaya.Com/Fotograf/Molla Nefesin Siirlerinde Diydim Diydi.Pdf](http://Dogankaya.Com/Fotograf/Molla_Nefesin_Siirlerinde_Diydim_Diydi.Pdf), Erişim tarihi: 24.11.2015.
- Kurnaz, C. (2011). *Gazeller arasında*. Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Mermer, A. (1997). *Karamanlı Ayni ve divanı*. Ankara: Akçağ Yayınevi.
- Ötkür, T. A. (1985). *Ömür menzilliri (şêir, dastan, nesirler toplimi)*. (Haz: Goci Hudaverdi), Ürümçi: Şincang Yaşlar Neşriyatı.
- Öztürk, R. (1992). Doğu Anadolu'dan Doğu Türkistan'a. *Türk Kültürü*, 346, 105-108.
- Öztürk, R. (2013). Türkistan'dan Türkiye'ye kelime göçü örneği "cigi cigi". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, 8/9, 2145-2156.
- Tatçı, M. (1999). *Yunus Emre divanı II. tenkitli metin*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tekin, T. (1989). *XI. yüzyıl Türk şiiri, Divanu Lugati't-Türk'teki manzum parçalar*. Ankara: TDK Yayınları.